

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ (1992-1996): ВИПАДКОВІСТЬ ЧИ ЗАКОНОМІРНІСТЬ?

ОФІЦИНСЬКИЙ Р. А. (Ужгород)

Гострі протиріччя 2003 р., пов'язані з Іраком та Північною Кореєю, змусили кращих світових аналітиків згадати досвід України, яка майже десятиліття перед тим добровільно віддала свою ядерну зброю. Після того, як Ірак за 27 днів Сполученими Штатами і Великобританією роззброєно силою, світ замислився, що потрібно зробити, аби Північна Корея перестала становити загрозу для близьких і далеких сусідів. За збігом обставин, знову не обійшлося без трьохсторонніх перемовин. Правда, на разі в Пекіні, але, крім Китаю і Північної Кореї, з неодмінною участю США.

У квітні 2003 р., коли тривали переговори про обмеження північнокорейської ядерної програми, старший співробітник авторитетного для американського державного істеблішменту дослідницького центру Карнегі (The Carnegie Endowment for International Peace) Роуз Готтемолер провела доволі сміливу паралель з українською ситуацією [1]. Успіх Заходу тут залежав від трьох важливих факторів, які повинні дотримані й перед Північною Кореєю, — гарантії безпеки і допомога не лише у знищенні зброї (програма Нанна-Лугара), але й в енергопостачанні. До речі, Р. Готтемолер раніше працювала у Раді національної безпеки та у Міністерстві енергетики США. Сутічки між американцями і північними корейцями нагадали їй 1994 р. Тоді після напружених багатомісячних переговорів із Росією та Сполученими Штатами Україна погодилась передати росіянам 1900 боеголовок на знищення, а в обмін отримала стрижні для атомних електростанцій.

У той час в українському парламенті вистачало депутатів, які прагнули залишити ядерну зброю, наявність якої мала захистити від можливих російських тери-

торіальних зазіхань. Колишні радянські командувачі ракетних військ, які принесли присягу молодій державі, також твердили, що зможуть самостійно справитися з ядерним арсеналом. Мирне роззброєння України відбулось успішно завдяки балансу інтересів усіх, і, у першу чергу, через чітке визначення ролі України в Європі. Досягнуті домовленості передбачали конкретизовані терміни виконання зобов'язань і можливі покарання за недисциплінованість. Підписана ж угода з Північною Кореєю таких пунктів не містила, підмітила Готтемолер, а тому й провалилася.

Цілком природно, що життєві інтереси єдиної супердержави стимулювали постійну увагу до партнерства у справі контролю за поширенням небезпечних технологій, оскільки Україна успадкувала великий досвід і висококваліфікованих фахівців у галузі виробництва балістичних ракет і експлуатації атомних електростанцій. Тому, відзначив працівник Бюро європейських та євразійських справ Державного департаменту США, колишній посол у Києві Стівен Пайфер, відмова від участі у будівництві АЕС в іранському місті Бушер була для українського уряду непростим рішенням [2]. Крім того, американців справді окремо цікавив і той спосіб, у який "український фрагмент впишеться у геополітичну мозаїку Європи". Вашингтон не бачив жодних суперечностей між європейським вектором Києва та його нормальними стосунками з Москвою.

У системі міжнародних відносин розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, ясна річ, неминуче підняв на щит загрозу розширення числа держав, які володіли б сучасними засобами масового знищення людей. Україна, Білорусь і Ка-

захстан, на території яких, окрім Російської Федерації, знаходилась ядерна зброя (і тактична, і стратегічна), опинилися перед складною проблемою вимушеної зміни успадкованого статусу. І вже сам цей факт викликав помітну занепокоєність серед провідних держав світу.

Передусім украї серйозною називалася небезпека втрати контролю: як шляхом безпосередньої передачі зброї в "третьі руки", так і внаслідок "втечі умів", тобто участі фахівців із колишнього СРСР у створенні ядерних арсеналів тоталітарних держав-"ізгоїв" Ірану, Іраку, Лівії та Північної Кореї. Між іншим, подібні сценарії лягли в основу більше десятка дешевих бойовиків, виготовлених на голлівудському конвеєрі та закуплених пострадянським (здебільшого російськомовним) кіно-та відеопрокатом 1990-х рр. Хоча цей аспект є дотичним для пропонованої студії, проте давно заслуговує спеціального історико-культурологічного дослідження.

У свою чергу вважаємо за необхідне чільну увагу зосередити на історико-політичних узагальненнях. У вужчому плані на розгляд виносимо робочу гіпотезу про те, що несприятливі внутрішні (суспільно-політичні, військово-технологічні та економічні) фактори розвитку України перших років незалежності зіграли цементаючу роль у появі спільної американської та російської точки зору в українському "ядерному питанні". Причому паралельно ціна незалежності України іманентно трансформувалася в ціну її "повернення в Європу" в технологічно послабленому, а, отже, безпечному варіанті.

Процес ядерного роззброєння України, поза сумнівом, став наймасштабнішою акцією загальноцивілізаційного значення, аналогів якого світова історія поки що не знає. Формальне лідерство Південно-Африканської Республіки, ядерний арсенал якої на момент ліквідації у 1991 р. не перевищував десятка боєзарядів кілотонної потужності, поступилося місцем практичній ліквідації в Україні ракетної армії, здатної до виконання завдань у будь-якій точці земної поверхні, а також

з'єднання стратегічних бомбардувальників, готових негайно діяти в обох півкулях [3].

Отже, невинувато набуття незалежною Україною без'ядерного статусу — безпрецедентна у світовій історії добровільна відмова від високотехнологічної зброї — у середині 1990-х рр. буквально терзала масову свідомість близького і далекого зарубіжжя, не кажучи про гарячі голови вітчизняних пасіонаріїв. Військовий аспект українсько-російських відносин (Чорноморський флот і Крим) і подальша доля ядерного спадку тривалий час виносились на головний план у міжнародних оглядах провідних друкованих і електронних засобів масової інформації західного світу.

Під цим кутом зору в перші місяці української незалежності новообраний Президент Леонід Кравчук у буквальному розумінні був атакований журналістами із чільних видань. Розлогі інтерв'ю з ним у грудні 1991 — березні 1992 р. розмістили французькі, німецькі, англійські, польські, італійські, американські газети, журнали і телекомпанії — Paris-Match (грудень), Le Figaro (23 січня), Der Spiegel (24 січня), La Repubblica (27 січня), Wprost (10 лютого), Rzeczpospolita (3 березня), The Wall Street Journal (10 березня), NBC (18 березня), The Times (31 березня) [4]. Екзальтована міжнародна громадськість почула розважливі заспокоїливі відповіді.

Емоційно пульсувала думка парламентських інтелектуалів із різних політичних когорт, радо ділили на весь український загаль свої сумніви і тривоги українсько- та російськомовні мас-медіа. Зрозуміло, цей киплячий казан суспільних пристрастей помножений на крихку і хитку зовнішньополітичну складову отримав надзвичайний резонанс у наукових колах, передовсім політологічних. Однак фахові історики теж не дрімали, відбираючи найбільш цінний матеріал для синтетичних видань (насамперед — член-кореспондент НАНУ Володимир Литвин) [5] чи за "гарячими слідами" розлого висловлювали свої первинні оцінки. Поодинокі з них

підготували окремі серйозні тематичні дослідження: монографічні (приміром, вітчизняні та західні аналітики Богдан Лупій, Мікаель Юнг, Григорій Перепелиця) [6] або дисертаційні (як український вчений Михайло Покась) [7]. Останній, приміром переконливо аргументував тезу про те, що доля ядерних арсеналів СРСР, які залишилися в Україні, перебувала в епіцентрі американо-українських відносин упродовж майже восьми років.

Неординарна ситуація викликала також не менш безпрецедентний інтерес американських науковців. Причому результати дослідницьких зусиль не виглядали скоординованими "згори", про що свідчать серйозні концептуальні розходження між представниками різних наукових шкіл і дослідницьких центрів. Не дивиною стала значна кількість монографій і статей щодо нерозповсюдження ядерної зброї, технологій та матеріалів із республік колишнього СРСР. Особливо виділяється доробок, що належать перу відомих спеціалістів Ш. Гарнетта, О. Мотилія, П. ван Хема, М. де Вінга та ін. Наприклад, ґрунтовно розглянуто військово-технічні аспекти ядерного арсеналу на предмет його потенційного використання керівництвом України.

Ніяк не обійти мовчанням позицію співробітника Центру Карнегі, провідного фахівця щодо зовнішньої політики і питань безпеки України Шермана Гарнетта. Західні політики у 1991—1993 рр. дозволяли собі розглядати ядерне роззброєння у відриві від безлічі політичних, економічних і соціальних факторів. Тому специфічні українські умови спричинили еволюцію американських поглядів. Відбувся перехід від односторонніх звинувачень до визнання обопільної провини в зволіканні; від повного ігнорування внутрішньополітичних процесів, які серйозно впливали на офіційну позицію Києва, до їх уважного аналізу; від нерозуміння українських інтересів до їх усвідомлення. Співробітники Центру по вивченню міжнародних відносин при Гарвардському університеті, найбільш яскравими представниками якого

вважаються професори Стівен Міллер, Грехем Аллісон, Філіпп Зеліков і Ештон Картер, теж прийшли до подібного критичного висновку.

У схожому дусі були витримані дослідження заступника директора Інституту Гаррімана Олександра Мотилія, а також політолога Романа Солчаника та директора Українського інституту Гарвардського університету Романа Шпорлюка. О. Мотиль навіть критикував дії "несимпатизуючого Заходу" на фоні погроз із боку Росії, припускаючи можливість у певних обставинах часткового збереження в Україні ядерної зброї. Без сумніву, деякий ступінь суб'єктивізму, властивий західній історіографії, викликано як політичними пристрастями дослідників, так і національним фактором. Приміром, американські вчені українського походження — О. Мотиль, Р. Солчаник, Р. Шпорлюк, Б. Нагайло, Т. Кузьо та ін. — переважно підходили до проблеми денуклеаризації України з позицій "подвійного патріотизму".

Великий інтерес викликали думки професора Університету Джона Гопкінса, впливового функціонера Ради міжнародних справ Майкла Мандельбаума. Річ у тім, що остання з названих організацій, будучи громадською, насправді суттєво впливає на офіційні рішення Білого дому. М. Мандельбаум основним спонукальним мотивом збереження Україною статусу ядерної держави назвав агресивну зовнішню політику Росії. Аналогічно, на підставі статистичного прогнозу мислив професор Джон Мірсгаймер, який зі сторінок *Foreign Affairs* (літо 1993 р.) агітував Україну зберегти ядерну зброю [8]. Проте ґрунтуючись на цивілізаційному підході (тісних історичних і культурних зв'язках України і Росії), професор Самюель Хантінгтон виключав можливість військового зіткнення, але не знімав з порядку денного ймовірність розколу і підкреслював необхідність планування непередбачених витрат при можливому розпаді України.

Доробок директора Центру російських і євразійських досліджень Монтерей-

ського інституту міжнародних досліджень Вільяма Поттера витримано у значно суворому дусі [9]. Він вимагав від офіційного Вашингтона впроваджувати у американсько-українських відносинах політику "батоба і пряника", здебільше вдаючись до "негативних стимулів". Саме тоді, у листопаді 1992 р., американські сенатори демократ Сем Нанн і республіканець Річард Лугар відвідали Україну, Білорусь, Казахстан та Росію і про їхні "ядерні клопоти" щедро писали *The New York Times* і *The Washington Post* (надто прикрою виявилася стаття "Україна змінює думку щодо відмови від ядерної зброї" за 6 листопада), на чій публікації зважало тоді українське керівництво [10]. Але найбільш жорстку позицію займав професор Дартмутського коледжу Томас Ніколс, який вважав ядерну Україну вкрай небезпечною націоналістичною країною.

Пізніше погляди В. Поттера зазнали певної еволюції. У 1995 р. він уже наполягав на тому, що рішення про роззброєння насправді було вкрай важким і болісним. Заважав ряд факторів: побоювання агресії і, відповідно, намір мати засіб стримування; необхідність економічної компенсації за ліквідовану зброю; ряд радикальних тенденцій у внутрішній політиці, а також бажання України міцно закріпити суверенітет і підняти свій міжнародний престиж. Основним недоліком американської політики дослідник назвав відсутність якісного оперативного супроводу, наявність численних бюрократичних інстанцій, які приводили до несвоєчасних і спізнілих дій.

"Ядерна справа" стала першим тестом для українсько-американських відносин періоду новітньої історії. У жодному разі не варто недооцінювати ролі інформаційних ресурсів США у здійсненні несилового тиску задля вивезення української ядерної зброї до Російської Федерації та остаточному закріпленні за Україною без'ядерного статусу [11]. Американська преса використала весь арсенал "інформаційної зброї" посередництвом "стратегії моделювання ситуації", зорієнтованої на

переведення визначальних тенденцій українського соціально-політичного процесу в позитивне русло.

Добровільна втрата Україною статусу ядерної країни привела до більш виваженого ставлення до неї традиційно російських французьких політичних кіл. Однак економічна криза (зубожіння основної маси населення) і майже десятилітні багатовекторні орієнтири зовнішньополітичної невизначеності не дали підстав до гідного партнерства [12]. Крім того, впливовими колами українського суспільства неодноразово піддавалися деструктивній критиці прийняті рішення, починаючи з пацифістської Декларації про державний суверенітет УРСР 16 липня 1990 р., де йшлося про намір дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Усе ж, даний процес мав "залізну" історичну логіку як реакція на внутрішньо- і зовнішньополітичні труднощі держави забезпечити ядерний статус або, за словами професора Університету штату Канзас Пола Д'Аньєрі, "Захід був достатньо могутній, а Україна достатньо слабка, щоб на неї натиснути й змусити здати ядерну зброю" [13]. У той же час США, граючи різними стандартами, не вельми переймалися такими новими ядерними державами, як Пакистан, Ізраїль, Північна Корея. Та на відміну від Росії, Україна привернула більшу увагу Заходу в прилученні до реального співробітництва з НАТО, причому російське керівництво не змогло зашкодити 1999 р. розширенню Альянсу на схід — до західних українських кордонів. І, добре відомо, у 1990-х рр. Україна була третім найбільшим одержувачем двосторонньої фінансової допомоги Сполучених Штатів, ідучи вслід за Ізраїлем і Єгиптом, правда, з великим розривом.

Стратегічні ядерні сили, розташовані на українській території, нараховували 176 міжконтинентальних балістичних ракет із 1280 бойовими частинами. До їх складу входили авіаційні підрозділи стратегічних бомбардувальників "Туполев"

останньої модифікації, що мали 600-650 боєприпасів. Налічувалося також близько 2600 одиниць тактичної ядерної зброї. Під цим кутом зору закономірним виглядає те, що протягом кількох років питання про денуклеаризацію України, керівництво якої зайняло своєрідну (відмінну від казахської та білоруської) позицію, стало одним з найважливіших як у двосторонніх американо-українських відносинах, так і у багатосторонніх взаєминах України з європейськими державами і міжнародними організаціями.

Проте на військовій могутності Радянського Союзу (5,3 млн. чол. у Збройних Силах, приблизно 45 тис. одиниць ядерних засобів різної потужності) однаково тоді всі поставили хрест [14]. Соціально-політичною реальністю перестала бути радянська військова присутність у десятках держав Центральної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки. Отже, зброя зі збитим глобальним прицілом навряд чи могла чимось зарадити пересічного українцю, поставленого на грань економічного виживання. Продовжувати гонувати ще когось не дозволяли виснажені тоталітарним соціалізмом ресурси і незворотні наслідки програної дуелі з країнами розвинутої демократії.

На мінливому політичному та інтелектуальному тлі у 1994 р. нарешті була поставлена крапка у розв'язанні проблеми зовнішніх гарантій безпеки України. Першим кроком стала тристороння заява, підписана 14 січня 1994 р. в Москві президентами України, Росії та США. Верховна Рада 16 листопада 1994 р. прийняла Закон про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Спираючись на ці документи, під час Будапештської конференції з питань безпеки і співробітництва в Європі 5 грудня 1994 р. президенти України, Росії, США і прем'єр-міністр Великобританії підписали унікальний міжнародно-правовий документ — Меморандум про гарантії безпеки в зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ. В односторонньому

порядку такі ж гарантії надали члени "ядерного клубу" Франція та Китай.

Де-юре ключову проблему світової політики тої пори було знято з порядку денного, а де-факто — за півтора року, коли останні боєголовки відбули до Росії, в президента котрої весь цей час і знаходилася "ядерна кнопка". тобто пульта управління стратегічними ракетами, розміщеними в Україні. А до кінця 1997 р. були знищені й пускові установки (шахти).

Тут варто зауважити і наступне. Якщо оприлюднені у 1994 р. погляди Великобританії, КНР, США і Франції стосовно міжнародного підтримання державного статусу, політичного суверенітету та територіальної цілісності України відтоді не змінювались, то оформлення аналогічної російської позиції затяглося ще на кілька років — аж до моменту підписання 31 травня 1997 р. Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

Свої національні інтереси у контактах з найпотужнішими силами світу справді довелося відстоювати жорстко, в унісон продовжив посол Антон Бутейко, ключова постать української сторони в тогочасних переговорах [15]. Росія мала найбільший вплив на технічний стан українського ядерного потенціалу, але врешті-решт інтерес України був захищений у максимально можливій у тих умовах формі. Приміром, до московської заяви президентів Б. Клінтона, Л. Кравчука та Б. Єльцина у Москві окремо включено пункти про гарантії незалежності та безпеки України. Слова англійською мовою "national security assurances" у перекладі українською та російською звучали набагато сильніше — "гарантії". Однак під американським тиском заява не стала юридично зобов'язуючим документом: її ніколи не було ратифіковано законодавчими органами трьох країн. У той же час міжнародні гарантії було підсилено в Будапешті.

Американську роль у ядерному роззброєнні України, безумовно, можна ви-

значити як вирішальну. Причин для цього існує чимало, але як базову треба назвати те, що ліквідація успадкованої від СРСР зброї механічно знижувала рівень ядерної загрози для Сполучених Штатів. Відтак позиція і республіканської адміністрації Буша-старшого, і уряду демократів Клінтона відзначалася стійкою прагматичністю. Наріжним цей принцип став і у дослідженнях західних істориків політики. Доконаним фактом є те, що даний зовнішньополітичний напрямок Вашингтона належав до провідних протягом 1992—1996 рр., тобто до остаточного розв'язання українського ядерного питання.

Поле політичної мемуаристики рідко в яку історичну хвилю залишалось незораним. Нелегко тут розібратися з деталями й тонкощами політичної доби. Об'єктивні обставини змушують дивитися на сучасну історію України й очима західних діячів, які пишуть мемуари, не чекаючи пенсійного віку. Такою ластівкою стала опублікована в Америці 2002 р. книга Строба Телбота "Рука Росії" (Russia Hand), в якій колишній заступник державного секретаря США детально розповів про свою майже восьмирічну працю в адміністрації Білла Клінтона (1992—2000). За С. Телботом закріпилася назва архітектора американської політики щодо новостворених країн. Згадано й епізод про вивезення ядерної зброї з України — "один з найбільших зовнішньополітичних успіхів адміністрації Клінтона".

Договір про зменшення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СТАРТ-1), підписаний 31 липня 1991 р. американським і радянським президентами Джорджем Бушем та Михайлом Горбачовим, базувався на теорії про біполярність світу, в якому існували лише дві ядерні супердержави. Розпад СРСР ставив під сумнів виконання угоди, адже одна зі сторін не просто перестала існувати, а перетворилася аж у чотири країни — володарів ядерної зброї: Росію, Україну, Білорусь і Казахстан. Роззброєння неросійських республік стало одним із пріоритетів зовнішньої політики адміністрації Клін-

тона. У травні 1993 р. Строб Телбот прибув до Києва — "столиці нещасливої і нервової країни" — з короткотривалим візитом.

Американський дипломат провів переговори про долю "осиротілих ракет", які "націоналісти в Україні тримали як стримуючий засіб проти провокацій та агресії з боку Росії". Оскільки російські дипломати були зрозуміліші офіційному Вашингтону, то Київ не вважали за серйозного партнера. Причому С. Телбот був не першим американським політиком, хто у своїх спогадах вживав дошкульні прикметники стосовно українських колег. Так, Джеймс Бейкер, державний секретар США в адміністрації Джорджа Буша-старшого, у своїх мемуарах "Політика дипломатії: революція, війна і мир. 1989—1992", що побачили світ 1995 р., назвав міністра закордонних справ Анатолія Зленка брехуном за постійні спроби переглянути раніше узгоджене.

Кожні спогади суб'єктивні, проте, за відсутності книжок, написаних українськими політиками (за винятком "Понад межі обов'язку. Від радянського генерала до будівничого української держави" [16] — біжучих мемуарів першого міністра оборони незалежної України Костянтина Морозова, підготовлених Українським дослідним інститутом Гарвардського університету), ці політики залишаються в пам'яті вималювані неадекватною уявою. Зокрема, Анатолія Зленка і Антона Бутейка Строб Телбот подав як страшних націоналістів і порушників спокою, що наполегливо намагалися поламати гру, вибудувану американцями спільно з росіянами. І запримітив, що Леонід Кравчук чомусь трусився під час розмови з Біллом Клінтоном.

У газетному коментарі Борис Тарасюк пояснив суть цього тандему тим, що ні Росія, ні США на початку 1990-х рр. не хотіли бачити Україну в колі ядерних потуг [17]. Існуючий політичний устрій світу, вибудований на принципі п'яти ядерних держав, для них був універсальний та непорушний. У разі збереження зброї

Україна теоретично могла розраховувати на статус "великої держави" і власні гарантії безпеки, але реально стала б об'єктом стримування і удару [18]. До того ж, Україна не мала повного ядерного циклу, а всі спроби його створити лише поглибили б залежність від Росії та привели б до міжнародної ізоляції.

Для прикладу. Українсько-польські взаємини значною мірою перебували у залежності від політики впливових західних країн, особливо США. Фактор Заходу істотно позначився на процесах становлення і розвитку українсько-польських політичних відносин, що було викликано, у першу чергу, долею ядерної зброї колишнього СРСР [19]. У результаті ядерного роззброєння і стабільності українського зовнішнього та внутрішнього курсів після президентських виборів 1994 р. стосунки на рівні Захід—Україна, а як наслідок — взаємини між Варшавою і Києвом, були інтенсифіковані та сягнули рівня стратегічного партнерства.

Хоча Україна представлена 91 установою в 69 країнах, однак належного ефекту, наприклад, від ядерного роззброєння (червень 1996 р.) чи закриття ЧАЕС (грудень 2000 р.), досягти не вдалося [20]. Втім, усе-таки імідж молоді незалежної держави, переконаний доктор філософських наук Валентин Королько, радикально змінила тристороння домовленість між Україною, Росією і Сполученими Штатами в лютому 1994 р. про вивіз ядерних боєголовок і знищення пускових установок міжконтинентальних ракет [21].

І ще одна актуальна паралель. "Наступний Ірак" — під такою назвою в березневому числі респектабельного журналу *Foreign Affairs* надруковано "атлас зла", де автори графічно позначили найбільш вибухо-небезпечні зони світу. На першому місці у списку поставлені Україна і Білорусь. У коментарі зазначено, що вони межують з новими членами НАТО і можуть тероризувати регіон. *Foreign Affairs*, до якого радіо "Свобода" 12 березня 2003 р. звернулося за поясненням, заявив, що його міжнародні експерти компетентно визначили 15

країн із потенційного списку гарячих точок світу.

Натомість посол України в Сполучених Штатах Костянтин Грищенко надіслав листа до журналу, де заперечив оприлюднене про Україну як зону ризику. У свою чергу американський посол Карлос Паскуаль відзначив, що Сполучені Штати "не бачать підстав називати Україну проблемною територією в Європі" ("Українська Правда", 22 березня 2003 р.). Однак проблеми захисту небезпечних матеріалів і технологій залишаються відкритим. Тому США інвестують близько 5,3 млн. дол. в охорону Харківського фізико-технологічного інституту, де є високозбагачений уран (75 кг = трьом боєголовкам).

Існування в забрудненому, фрагментарному, неточному, спотвореному середовищі історико-політичної інформації немислиме для поважної держави. Інакше, приміром, в історію міжнародних відносин кінця ХХ в. випадково вкарбуються яскраві, але неправдиві подробиці про українську дійсність переломної доби. Та в цілому нема особливої небезпеки у хибності зарубіжних оцінок, бо внутрішню економічну недолугість не перевершить жоден із найбільших зовнішніх факторів.

Україна опинилася в офсайді світової політики 1990-х рр. внаслідок збігу об'єктивних і суб'єктивних обставин. При цьому двері до клубу ядерних держав для неї було зачинено закономірно. По-перше, на ментальному рівні її другорядність підкреслювалася Чорнобильською катастрофою та безпідставними сумнівами в замкнутому циклі технологічної спроможності. По-друге, номенклатурна незалежність привела до економічного розвитку, що нагадував авто з натиснутим до відкачу акселератором на нейтральній передачі під час руху вгору. Можливості державного бюджету, аби підтримувати військово-галузь безпечною, виглядали примарними, а розбазарювання і халатність щодо військового майна — звичним явищем.

По-третє, ціна незалежності інфляційним чином перетворилася у ціну європеїстичності, встановлену за американсько-російською системою мір. По-четверте,

внаслідок зовнішньополітичної багатовекторності та одночасних сватанок до двох наречених (Заходу і Сходу) в Україні забракло духу визначитись із образом реального ворога. Виявилось, що нема в кого спрямувати приціл. По-п'яте, добровільна відмова України від ядерного статусу витримала резонанс надзвичайно запальних інтелектуальних суперечок у "мозкових" центрах світу і, певною мірою, стала доволі масштабним результатом західної

"інформаційної" перемоги. Агітаційно-пропагандистське забезпечення українських національних інтересів не змогло піднятися вище гранично допустимого мінімуму.

Зрештою, по-шосте, для системи міжнародних відносин "українська без'ядерна модель" стала знаменним прикладом несилового розв'язання доволі складної проблеми планетарної ваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gottemoeller R. North Korean nuclear arms: Take Ukraine as a model //The New York Times; The International Herald Tribune. — 2003. — 28 April.
2. Пайфер С. Американсько-українські відносини та Росія на початку XXI сторіччя /Пер. з англ. //Політика і культура. — 2001. — 11-17 грудня. — С. 20-23.
3. Смолянюк В. Військова могутність сучасної Української держави (політологічний аналіз): Автореферат дис. ... д-ра політ. наук. — Київ, 2001. — С. 3, 11.
4. Кравчук Л. Є така держава Україна: Матеріали з виступів, інтерв'ю, прес-конференцій, брифінгів, відповідей на запитання /Упорядк. і передм. М. Шпаковатого. — Київ: Глобус, 1992. — С. 27, 36, 50, 64, 75, 101, 140, 160, 175.
5. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991—2000). — Київ: Альтернативи, 2000. — С. 130-132; Його ж. Зовнішня політика незалежної України //Нариси з історії дипломатії України /Відп. ред. В. Смолій, кер. автор. кол. С. Кульчицький. — Київ: Альтернативи, 2001. — С. 633-635; Його ж. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки XX ст.). — Київ: Наукова думка, 2001. — С. 402-405.
6. Lupiy B. Ukraine and European security: international mechanisms as non-military security options for Ukraine. — Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1996. — 122 S.; Перепелиця Г. Без'ядерний статус і національна безпека України. — Київ: НІСД, 1998. — 108 с.; Jung M. Die nukleare Abrüstung der Ukraine 1991—1996: ein Lehrstück für die ukrainische Außen- und Sicherheitspolitik. — Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges., 2000. — 301 S.
7. Покась М. Концептуальна еволюція політики США в питанні денуклеаризації України (1991—1997 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Одеса, 2001. — 20 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций /Пер. с англ. — Москва: АСТ, 2003. — С. 41-42.
9. Potter W. C. Ukraine's nuclear trigger //The New York Times. — 1992. — 10 November.
10. Кульчицький-Гут В. Новообраний президент США і Україна //Визвольний шлях. — 1993. — Кн. 3. — С. 264-269; Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991—1995. — Київ: Укр. Центр духовної к-ри, 1996. — С. 155-156.
11. Наджос А. Інформаційні стратегії впливу американської преси на соціально-політичний процес в Україні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 2002. — С. 15-17.
12. Мітрофанова О. Французький підхід до українського та польського чинників в європейському стратегічному просторі //Людина і політика. — 2001. — № 1. — С. 69-74.
13. Д'Аньєрі П. Повернутися до Заходу спиною? (Пріоритет національних інтересів у відносинах України та США) /Пер. з англ. //Політика і час. — 2003. — № 2. — С. 39-44.
14. Смолянюк В., Малченков О. Ядерна зброя на зламі тисячоліть: фактор стримування чи засіб самогубства? //Військо України. — 1998. — № 3-4. — С. 18-19.
15. Бутейко А. Куди прямує Україна. — Київ: Юридична книга, 2001. — 56 с.
16. Morozov K. Above and beyond: From Soviet general to Ukrainian state builder. — Cambridge: Harvard UP, 2000. — 295 p.
17. Шара Л. Українське роззброєння очима Строба Телбота //Дзеркало тижня. — 2002. — 29 липня.
18. Ляшенко О. Інтеграція України у європейські та євроатлантичні структури (90-ті роки XX ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Київ, 2002. — С. 12-13.
19. Моцок В. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — Чернівці, 2002. — С. 16-17.
20. Як нас сприймають у світі (Із засідання Наукової ради МЗС України) //Політика і час. — 2002. — № 3. — С. 3-22.
21. Королько В. Імідж України: стан і чинники формування //Українське суспільство: десять років незалежності (Соціологічний моніторинг і коментар науковців /За ред. В. Ворони, М. Шульги. — Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2001. — С. 246-259.

РЕЗЮМЕ

ЯДЕРНОЕ РАЗОРУЖЕНИЕ УКРАИНЫ (1992–1996): СЛУЧАЙНОСТЬ ИЛИ ЗАКОНОМЕРНОСТЬ

Официнский Р. А. (Ужгород)

Стечение объективных и субъективных обстоятельств оставило Украину в офсайде мировой политики 1990-х гг. Неблагоприятные внутренние военнотехнологические и экономические факторы симметрично отобразились на совпадение американской и российской позиций. Цена украинской независимости постепенно под внешним давлением трансформировалась у цену "возвращения в Европу".

SUMMARY

NUCLEAR DISARMAMENT OF UKRAINE IN 1992–1996: CHANCE OR NATURAL PHENOMENON

Ofitsynsky R. (Uzhgorod)

Coincidence of objective and subjective circumstances has left Ukraine in the offside of world politics in 1990-ies. Unfavourable home military-technological and economical factors were symmetrically reflected on the coincidence of American and Russian attitudes. Under the influence of the outside world the price for Ukraine's independence gradually transformed into the price of "coming back into Europe".

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК РОСІЯН ЗАКАРПАТТЯ (1989-2001 рр.)

ЗАН М.П. (Ужгород)

Національні меншини з наукової та предметно-практичної точок зору представляють неабиякий інтерес. Особливо це стосується зміни соціального статусу національної меншини за умов державотворчих процесів на теренах колишніх мультинаціональних державних утворень. Росіяни, як державотворчий етнос колишніх Російської та Радянської імперій, протягом тривалого часу займали домінуюче положення серед розмаїтої етнонаціональної структури СРСР. Етнополітичні зміни кін. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. привели до зміни статусу представників російського етносу, в тому числі в незалежній Україні. На порядок денний постали актуальні питання творення національно-культурних товариств, які формулюють проблеми захисту соціальних та духовно-культурних запитів представників російської національної меншини України та російськомовного населення.

Ці аспекти в певній мірі стосуються російської національної меншини Закарпаття. Вважаємо, що дослідження етнокультурного розвитку росіян краю протягом 1989-2001 рр. є актуальним науковим та практичним завданням сьогодення. Наша розвідка представляє тільки окреслення контурів подальшого комплексного етносоціального моніторингу життя росіян області.

Висвітлення цієї проблематики в науковому аспекті важливо, ще й через те, що наразі відсутні монографічні праці, присвячені виключно росіянам Закарпаття, як це має місце щодо Західної України [1]. Раніше відзначалось, що наукові дослідження росіян краю проводились тільки в контексті комплексних обстежень міжетнічних стосунків та ціннісних орієнтацій населення Закарпаття [2]. Окрему увагу привертає праця етнолог О.Майбороди, деякі результати якої характеризують і російську національну мен-